

**UNIVERSITATEA „BABEȘ-BOLYAI” CLUJ-NAPOCA
FACULTATEA DE TEOLOGIE ORTODOXĂ
ȘCOALA DOCTORALĂ „ISIDOR TODORAN”**

**LEGEA NOAHITICĂ – „DISPENSA DIVINĂ” – CU
PRIVIRE LA HRANĂ**

**- TEZĂ DE DOCTORAT –
Rezumat**

**COORDONATOR ȘTIINȚIFIC:
Pr. Prof. Dr. IOAN CHIRILĂ**

**DOCTORAND:
CRISTIAN-VASILE ONICA**

**CLUJ-NAPOCA
2013**

CUPRINS	1
ABREVIERI	4
INTRODUCERE	7
ARGUMENTAREA TEMEI	8
STADIUL ACTUAL AL CERCETĂRII	13
I. DISPENSA LEGĂMÂNTULUI LUI DUMNEZEU CU NOE	
DUPĂ MARELE DILUVIU	18
I.1 Legile dietare reflectate în Pentateuh	18
I.1.1 Legământul încheiat cu Noe în contextul potopului	28
I.2 Personalitatea lui Noe și legământul cu Dumnezeu	32
I.3 Dispensa divină-delimitări terminologice	35
II. VALOAREA RELIGIOS-MORALĂ A LEGILOR CU PRIVIRE	
LA HRANA CREDINCIOSULUI ISRAELIT	46
II.1 Locul cărții Leviticul în Pentateuh	46
II.2 Curăție și impuritate	48
II.2.1 Dumnezeu vorbește lui Moise și lui Aaron (vs. 1 – 2)	59
II.2.2 Animalele ce trăiesc pe uscat: (v. 3-8)	60
II.2.3 Viețuitoarele din ape. (vs. 9-12)	67
II.2.4 Păsările care nu se pot mânca (vs. 13-19)	69
II.2.5 Insectele înaripate și târătoarele de pe pământ. (vs. 20-23)	72
II.2.6 Necurăția provocată de trupurile animalelor moarte (vs.24-40)	75
II.3 Curăția levitică și legea morală a Noului Testament	76
III. ROLUL DISPENSEI ÎN DEZVOLTAREA SISTEMULUI	
SACRIFICIAL ISRAELIT	79
III.1 Tipul jertfelor în sistemul israelit	95
III.1.1 Jertfele sângeroase	95
III.1.2 Jertfele nesângeroase	105
III.1.3 Sacrificii extraordinare	109
III.2 Rolul sângelui în sistemul sacrificial israelit	113
III.2.1 Utilizarea apotropaică a sângelui	115
III.2.2 Interdicția consumării sângelui	118

III.3 Incidența jertfelor umane în textul primului Testament	122
III.3.1 Jertfa lui Isaac: אָקעדאַט יִצְחָק (akedat Yiṭṭak)	125
III.4 Raportul dintre legile referitoare la hrana omului și premergerile sistemului sacrificial israelit: Cain Și Abel	130
III.4.1 Dialectica rușinii și onoarei reflectată în gestul lui Cain	140
III.4.2 Abel-robul lui Dumnezeu	145
IV.ROLUL ANIMALELOR ÎN VIAȚA COTIDIANĂ ISRAELITĂ	149
IV.1 Preliminarii	148
IV.2 Îndatoririle socio-religioase raportate la hrană	153
IV.3 Hrana de bază a poporului ales	156
IV.3.1 Pâinea אֶחָד -lehem	157
IV.3.2 Produsele lactate	161
IV.3.3 Vița de vie אֶפֶס - gafan	163
IV.3.4 Carnea – אֶבֶר - basar	167
IV.3.5 Legumele	180
IV.4 Mijloace de procurare a hranei: păstoritul	186
IV.5 Rolul animalelor în viața cotidiană	191
IV.5.1 Creșterea oilor și a caprelor	191
IV.5.2 Creșterea vitelor mari	193
IV.5.3 Vânătoarea	198
IV.6 Post-modernitatea și recursul ei la „dieta biblică”	200
V. POST ȘI SLUJIRE	205
V.1 Valoarea postului la evrei	205
V.2 Reflectarea postului în Pentateuh	214
V.2.1 Adam și Eva.	214
V.2.2 Moise pe muntele Sinai	217
V.3 Postul și zilele postului	222
V.4 Clasificare	227
V.4.1 Postul ca act al jelierii unei persoane decedate	227
V.4.2 Scopul penitențial al postului	229

V.4.3 Postul însoțit de rugăciune	232
V.4.4 Postul ca mijloc ce facilitează întâlnirea cu divinitatea	234
V.5 Nazireatul – formă specială a postirii	239
V.6 Valoarea postului în cartea profetului Isaia	250
VI.LEGILE DIETARE REFLECTATE ÎN NOUL TESTAMENT	254
VI.1 Post și euharistie	254
VI.2 Întâietatea la masă reflectată în Evanghelia după Marcu	257
VI.2.1 Conceptul de rușine și onoare în învățătura Domnului nostru Iisus Hristos	262
VI.3 Valoarea slujirii în scrierile lucanice	269
VI.4 Domnul Iisus Hristos- pâinea ce se coboară din cer (Ioan 6, 51)	277
VI.4.1 Mântuitorul –pâinea vieții	280
VI.5 Cina cea de taină reflectată în I Corinteni	287
CONCLUZII	297
ANEXE	301
BIBLIOGRAFIE	307

CUVINTE CHEIE:

Dispensă, Noe, hrană, Lege, curăție, slujire

Încă dintru început, prevederile divine referitoare la hrană i se oferă un loc important, astfel încât observăm ca în cartea Facerea, capitolele 1-11, atunci când Dumnezeu a creat lumea, a prevăzut ca plantele ce poartă frunze să fie hrană pentru regnul animal, iar plantele ce fac semințe și fructele să fie hrană pentru oameni. Mai apoi, prin intermediul mâncării sunt testați Adam și Eva, lor fiindu-le permis a consuma din orice fruct al Edenului, cu excepția pomului cunoștinței binelui și a răului, ce se afla în mijlocul grădinii (Fac. 2, 9; 3, 3). După potop oamenilor li s-a permis să consume și animale, această prevedere apărând în mod special în relatarea istoriei potopului prezentată în capitolul 9 al cărții Facerea.

Tema propusă spre cercetare se pliază pe un domeniu care a avut parte de un interes redus, ea nemaifiind abordată în spațiul teologic românesc iar în spațiul internațional cercetările s-au aplecat asupra oferirii de răspunsuri socio-culturale, ori tema a fost abordată în principal din prisma Arheologiei biblice.

Cu toate că autorii Vechiului Testament au acordat importanță mâncării, critica biblică modernă a acordat surprinzător de puțină atenție acestui subiect. Neglijarea acestuia este oarecum izbitoare dacă stăm să analizăm importanța acordată unor subiecte precum

pământul sau agricultura, preocupare oglindită în numeroasele studii ce au apărut. Pământul a avut parte de o atenție sporită, dar cu toate că s-a bucurat de un interes deosebit din partea diferitelor ideologii referitoare la pământ și la posedarea lui, un interes foarte scăzut s-a manifestat în ceea ce privește modul în care pământul a putut fi folosit. În lumea modernă, pământul poate fi utilizat în numeroase întrebuințări: în scop rezidențial, pentru terenuri sportive, parcuri recreaționale, parcuri industriale. Scopul cel mai important al pământului este dat de utilizarea sa în agricultură. În Israelul biblic, cu excepția unei porțiuni mici ce era utilizată pentru sate și orașe, pământul servea unui singur scop: producerea mâncării. Motivele pentru care s-a trecut cu vederea acest subiect sunt multiple. Ceea ce însă se constituie și în principalele motive pentru care tema necesită un studiu amănunțit, iar din acestea putem identifica:

În primul rând, în cărțile Vechiului Testament, referirile la hrană sunt omniprezente. Rareori găsim pagină ori capitol în Sfânta Scriptură unde hrana să nu fie menționată. Dificultatea abordării unui astfel de subiect reiese tocmai din faptul că este oarecum anevoioasă identificarea demersului potrivit cercetării unei teme care este reprezentată atât de des în Vechiul Testament.

În al doilea rând, hrana și băutura sunt atât de comune în Vechiul Testament și în propria noastră existență încât nu par să necesite o atenție specială ori să incite la studiu. Hrana este o

necesitate firească a naturii noastre fizice, nepărând să necesite prea multe comentarii și analize. Însă în cadrul studiului Vechiului Testament există unele problematice ridicate de obiceiurile culinare care încă nu și-au găsit răspunsul și acestea atrag atenția cercetătorilor.

În al treilea rând, în mod tradițional Biblia a fost valorificată pentru conceptele sale morale și religioase. Ca o consecință a acestui fapt, s-a observat focalizarea atenției din partea cercetătorilor către înțelegerea vieții spirituale și intelectuale a vechilor israeliți și nu către cercetarea necesităților lor fizice.

Pe parcursul acestei lucrări ne-am propus să evidențiem anumite aspecte ale utilizării hranei în scrierile veterotestamentare, întrucât acest subiect este unul ce a fost supus destul de rar unei analize mai amănunțite. Acest lucru îl putem afirma și prin prisma faptului că, în majoritatea cazurilor în care ne sunt prezentate episoade în care protagoniștii sunt imortalizați participând la diferite evenimente consumând din mâncare și băutură, aceste referiri nu sunt făcute doar cu trimitere la hrănirea trupului. Așadar, aceste referințe au o semnificație mai profundă, spirituală. Cu toate că subiectul este unul generos, atât din punctul de vedere numărului de pasaje biblice în care se fac referiri la hrană, cât și al modalităților de abordare al acestuia, lucrarea de față nu poate fi considerată una exhaustivă, rămânând și alte aspecte ce pot fi abordate spre folosul

literaturii biblice și al înțelegerii contextului în care au apărut trimiterile la hrana credinciosului.

Capitolul I este intitulat *Dispensa legământului lui Dumnezeu cu Noe după marele diluviu* arată legătura dintre legea mozaică și legământul încheiat de Noe după marele diluviu.

Fiecare dintre dispensele pe care le-a acordat Dumnezeu oamenilor sunt direcționate printr-o persoană remarcabilă, cum ar fi Adam (Fac. 1, 28 - 3, 6; 4, 1 - 8, 14), Noe (Fac. 8, 15 - 11, 32), Avraam (Fac. 12, 1 - Ieș. 18, 27) ori Moise (Ieș 19, 3 ș.u.). Prin intermediul fiecăreia dintre dispense, Dumnezeu cere anumite responsabilități iar după esecul survenit din partea subiectului uman emite o formă de judecată. După căderea în păcat, Dumnezeu a testat omul prin intermediul legii morale, a capacității de discernere a binelui și a răului. După eșecul protopărinților și al înrăirii oamenilor, Dumnezeu pedepsește prin intermediul potopului toată omenirea. Imediat după acest moment Dumnezeu leagă un nou legământ cu Noe iar Dumnezeu îl încearcă pe om prin intermediul propriei guvernări omenești, prin aceea că poruncește urmașilor lui Noe să se răspândească pe întregul pământ.

Ținând cont de faptul că hrana este un element ce poate contribui și la consolidarea legăturilor dintre oameni și dintre popoare, este pertinent a presupune că acest element se poate raporta și la legătura dintre subiectul uman și divinitate, în măsura în care credinciosul israelit simte că se află mult mai aproape de Dumnezeu

dacă îi oferă acestuia înapoi, în semn de mulțumire și grațitudine o parte din darurile primite, sub formă de jertfă. Jertfirea pentru divinitate a unei părți din ceea ce a câștigat prin efortul său pentru hrană a fost foarte minuțios reglementată de legislația dată în acest scop și amănunțit prezentată de cartea Leviticul 1, 1-7, 38. La Facerea 9, 2-7 se dezvoltă explicația sensului pe care porunca divină de a fi rodnici și de a umple pământul îl are, explicând cum poate supune omul creația în lumea post-diluviană. Aceste versete se referă practic la modul în care omul trebuie să se raporteze la Dumnezeu, la sine și în premieră, la regnul animal. Așa cum s-a putut observa și prin intermediul Legii și a legământului făcut de Dumnezeu cu Adam, pedeapsa primită ca urmare a neascultării a fost aceea a rodirii din greu a pământului (Fac. 3, 17-19), necesitând un efort suplimentar din partea omului pentru dobândirea celor necesare traiului. Ca o completare a acestui decret prezentat lui Adam, ceea ce îi descoperă Dumnezeu lui Noe este o cu totul altă raportare față de regnul animal. Astfel omul capătă autoritatea de a stăpâni și peste lumea animală. Acest Legământ prevedea faptul că omul este pus stăpân peste întreaga creație ce poartă în sine viață, însă nu dispune în chip discreționar de aceasta. Tocmai din această rațiune este interzisă consumarea de „carne cu viața ei, adică sângele ei” - אֲדָמָה בְּחַיֶּיהָ (Facerea 9, 4) și ca o extensie a acestei legi ce se va face prin legea dată lui Moise, israeliților li se interzicea consumarea

animalelor care nu au fost crescute de ei și care erau considerate a fi improprii consumului.

Capitolul al doilea, intitulat *Valoarea religios-morală a legilor cu privire la hrana credinciosului israelit*, dezvoltă tematica importanței hranei văzută prin prisma reglementărilor legislative religios-morale, făcându-se totodată și o analiză a textului de la Levitic 11. Hrana este un simbol neobișnuit de puternic ce definește identitatea noastră întrucât obiceiurile legate de aceasta implică anumite comportamente culturale și acceptarea acesteia ca simbol. Deseori mâncarea este folosită ca mijloc de exprimare a ceea ce suntem, pe de-o parte, iar pe de altă parte, ca modalitate de prezentare a ceea ce dorim să devenim, promovându-ne prin aceste mijloace acceptarea în anumite grupuri dar și distanțarea ori apropierea implicită de practicile acestora. Analizarea tuturor elementelor ce țin de practicile legate de consumarea hranei pot face lumină în ceea ce privește anumite aspecte ale vieții din trecut, cu un interes deosebit asupra vieții religios – morale. Prin analizarea practicilor prezentate în Leviticul 11 referitoare la hrană, ajungem la concluzia că nu suntem definiți doar de ceea ce mâncăm, ci suntem definiți și de locul unde mâncăm și împreună cu cine mâncăm.

Capitolul al III-lea, *Rolul dispensei în dezvoltarea sistemului sacrificial israelit* dezvoltă rolul dispensei noahitice văzută în legătură cu sistemul sacrificial israelit. Majoritatea literaturii iudaice din perioada medievală îl descrie pe Noe ca fiind păstrătorul unei

tradiții ante-diluviene potrivit căreia toți întâii născuți de parte bărbătească erau dedicați împlinirii funcțiilor sacerdotale. Potrivit acestei concepții, Noe este văzut ca fiind păstrător și transmițător al acestei tradiții generațiilor următoare: ” Cain a adus jertfă lui Dumnezeu din roadele pământului, la fel a adus și Abel. Acești oameni au cunoscut o mare taină cu privire la sacrificii și ofrande, la fel cum a cunoscut și Noe.” În altă ordine de idei, s-a considerat că încă de la crearea lumii, întâiul născut obișnuia să aducă jertfe și deținea astfel și arhieria. Astfel, când Cain l-a ucis pe Abel, arhieria i-a revenit lui Set, pentru ca mai apoi să îi revină lui Noe. (Num. Rab. 4:8). Și în Zohar ni se spune despre Noe că a descoperit ceea ce face ca lumea să existe, că a știut că aceasta era menținută prin jertfe și „dacă acestea nu ar fi existat, nici cele de sus și nici cele de jos nu ar fi fost (Zoh. 1. 58)

Pentru a putea discerne implicațiile pe care dispensa divină referitoare la hrană le-a avut asupra omului, trebuie să avem în vedere faptul că prima poruncă dată de Dumnezeu oamenilor se răsfrângea asupra capacității acestora de a-și pune în evidență calitățile spirituale cu care fuseseră înzestrați la Creație, de a-și pune frâu pornirilor ce țin de natura lor, cu alte cuvinte de a-și manifesta abținerea.

Capitolul IV - *Rolul animalelor în viața cotidiană israelită* și ilustrează însemnătatea hranei pentru viața religioasă, care se poate observa prin aceea că orice activitate ce se desfășoară pe plan social

și are ca prim obiect elementele ce țin de hrana necesară omului, are corespondență simbolică în viața cultică. Acesta este și unul din motivele pentru care hrana este privită ca un dar divin. Dumnezeu este cel care l-a pus pe om în mijlocul Grădinii Edenului unde a făcut să răsară ”tot soiul de pomi plăcuți la vedere și buni de mâncat” (Fac. 2, 9).

Într-o primă fază, am arătat că este necesar a dezvălui din ce era compusă hrana de zi cu zi a israeliților, dovezile scrise indicând proveniența hranei din două surse: din cultivarea plantelor și a copacilor, și din creșterea animalelor. Meniul israeliților era strâns legat de practicile cultice, animalele permise a fi aduse drept jertfă la altar putând fi consumate și în dieta zilnică, în timp ce alte alimente erau folosite, cu precădere, în cadrul manifestărilor cultice. Astfel, ele nu făceau parte din dieta obișnuită. Pentru israeliți, consumul anumitor tipuri de alimente a devenit o formă de exprimare a apartenenței etnice, fiind printre primele elemente fundamentale care au fost încărcate de o simbolistică specială, menită a păstra intactă identitatea culturilor și solidaritatea în cadrul grupului. Cu toate că este foarte dificil să aflăm cât de strict erau respectate reglementările referitoare la legile dietare, trebuie avut în vedere că auto-definirea este cel mai probabil motiv pentru anumite liste care enumeră diferite animale libere consumului, ori care erau interzise. Unele tabuuri nu se refereau la sursa mâncării, ci la modul în care aceasta era pregătită, putând lua în vedere, în acest context, interdicția gătirii

iedului în laptele mamei sale (Ieș. 23, 18; 34, 26; Deut. 14, 21). Astfel, cel de-al V-lea capitol al tezei este intitulat *Post și slujire*.

Cu toate că originile postului se pierd în timp, există mai multe teorii potrivit cărora postul a apărut ca o pregătire spirituală pentru participarea la un ospăț sacru, ca o metodă prin care se poate ajunge la o stare de reverie ori ca mijloc de dobândire a vitalității după o perioadă de infertilitate. Căderea în păcat a primilor oameni a fost în primul rând o încălcare a poruncii divine ce interzicea consumarea fructelor dintr-un anumit copac, așadar primul păcat a fost unul care a avut drept cauză încălcarea unei restricții cu caracter dietar. Desigur, aceasta este doar latura materială prin care s-a concretizat porunca divină, care era de fapt o testare a capacităților morale a protopărinților noștri. În acest sens N. Sarna fiind de părere că omul este chemat de către Dumnezeu să-și exerseze propriile limite și auto-disciplina în ceea ce privește satisfacerea pornirilor și a dorințelor sale. Din cauză că omul nu a reușit să păzească această poruncă a abținerii de la satisfacerea unor poftes culinare, interdicția de la Facerea 2, 16 va funcționa paradigmatic pentru viitoarele precizări legislative, care vor avea în centru tocmai aceste restricții de natură dietară.

Cel de-al VI-lea capitol, intitulat *Legile dietare reflectate în Noul Testament*, analizează dispensa divină și legile referitoare la hrană prin prisma Legii Noului Testament. De multe ori, teologia a recurs la o hermeneutică a hranei pe parcursul căreia teologul este

într-o oarecare măsură transformat de ceea cu ce se „hrănește”. Unele dintre aceste semne ale „hrănirii” sunt deja furnizate de către modul particular în care teologul abordează cercetarea sa: cultură, limbaj, tradiții. Acest proces al hrănirii este de asemenea încununat și de către un proces neobosit al observației, al ascultării și a submisiunii spre imaginație și inspirație. Așadar, această analogie dintre teologie și hrană nu este lipsită de conținut, întrucât hrana devine parte a trupurilor noastre așa cum și acțiunile și contextele devin parte a practicii teologice. Din perspectiva Ortodoxă, putem afirma că problematicile ridicate de hrana omului sunt foarte strâns legate de Euharistie, în sensul că vitalitatea și intimitatea hrănirii obișnuite sunt etern amplificate prin intermediul împărtășirii cu Sfântul Trup și Sânge al Domnului. Euharistia este o acțiune vitală și intimă a celei mai sublime hrăniri de care se poate face părtașă ființa omenească: flămânzirea după hrana și băutura cea prin care ni se aduce alinare este urmată de hrănirea cu Însuși Dumnezeu în chipul pâinii, o celebrare sacramentală de mulțumire lui Dumnezeu efectuată de către comunitatea adunată în prezența Duhului Sfânt. Din această perspectivă, Euharistia este cea care transforma foamea în sațietate și individualismul în împreună participare la ospățul divin în împărăția cerurilor. În același timp, fiind paradigmatică unui simbol culinar, Euharistia poate îmbrăca numeroase interpretări ce pot face tranziția de la un simbol la altul, astfel încât absența lui Hristos se transformă în prezență vie prin simbolurile vinului și a pâinii, ce reprezintă

trupul și sângele Său și care la rândul lor reprezintă trupul Bisericii. În ceea ce privește hrana, unul din obiceiurile care îi caracterizau pe iudei era legea kosher, care a fost abrogată de către Domnul Iisus Hristos (Mc. 7, 19) iar mai apoi de către Biserica Primară (Fapte 10, 14-16; I Cor. 10, 23-27). În cartea Faptele Apostolilor, viziunea lui Petru referitoare la mâncărurile necurate ce se coborau din cer (Fapte 10, 9-15) funcționează ca o referință a accederii fără părtinire în Biserica lui Hristos (Fapte 10, 28-29; 34). Trecerea de la o lege restrictivă la una permisivă simbolizează pentru ucenicii Mântuitorului o schimbare a apartenenței lor, de la un grup iudaic exclusivist la unul ce îi includea și pe cei de alte neamuri deopotrivă (Fapte 10, 28; 15,23-29). Cea mai lungă cuvântare a Sfântului Apostol Pavel rostită corintenilor are ca preocupare elementele dietare, mai precis consumarea din cărnurile dedicate idolilor (I Cor 8; 10), această problemă împreună cu cea legată de mâncărurile participanților la Cina Domnului având mari repercursiuni în sânul comunității. Hrana pe care o consuma cineva funcționează ca un element identificator al apartenenței la un anumit grup, având astfel și o țară socială importantă.

Concluzii

Prezenta lucrare și-a propus, ca pornind de la textul cărții Facerea 9 să analizeze rolul dispensei acordate de Dumnezeu prin intermediul lui Noe cu referire la hrană și totodată să pătrundă în esența legilor dietare specifice poporului israelit.

În primul rând este necesar a sublinia că dispensa acordată lui Noe la Fac. 9 are valoare universală, momentul primirii ei fiind imediat după marele diluviu, eveniment care, potrivit textului sacru a avut dimensiuni universale și a distrus întreaga umanitate. Mai apoi, implicațiile acestei dispense divine referitoare la hrană își găsesc o aplicare particulară în cadrul sistemului religios israelit și a Legii mozaice, așa cum rezultă din textele de la Lev. 11 și Deut. 14. Ținând cont de finalitatea acestor legi dietare, care s-au desăvârșit în cadrul Legii noi, putem sublinia încă o dată caracterul universal prin chemarea făcută de către Mântuitorul tuturor celor ce doresc să-L urmeze: „Luați, mâncați, acesta este Trupul Meu... Beți dintru acesta toți, acesta este Sângele Meu...” (Mat. 26, 26-28).

Analizarea textului biblic poate fi deseori insuficientă întrucât autorii au redat prin intermediul limbajului biblic evenimente și hotărâri divine în care transpare sensul polisemantic al acestora. Mai concret, în cadrul temei cercetate, atunci când textul vorbește despre

mâncare, ne spune de fapt mai mult decât atât. Astfel, obținerea unui răspuns la problematica dispensei divine referitoare la hrană nu a putut fi realizată doar prin stricta analiză a textului de la Fac. 9, pentru atingerea obiectivului propus fiind necesară ancorarea tematicii mâncării în contextul realităților cu care israeliții se confruntau. Acesta este și motivul pentru care a fost necesară și din perspectivă arheologică a realităților dietare, atât din sânul poporului ales cât și a strămoșilor acestuia, a legilor ce fac referire la hrană, precum și a sistemului sacrificial israelit.

Dacă luăm în considerare hrana din perspectivă socio-culturală, putem afirma că dispensa divină acordată lui Noe este punct de plecare al setului de legi dietare mozaice, sub acest aspect hrana având un pronunțat rol ca marker social, cultural și religios, prin aceea că evidențiază identitatea națională a israeliților. Finalitatea absolută a acestui aspect identitar al hranei se regăsește în persoana Mântuitorului. La fel cum Noe și Moise au deosebit pe aceia pe care i-a ales Dumnezeu de cei păcătoși prin impunerea unui sistem dietar încărcat de conotație morală, și Domnul Iisus Hristos a chemat pe cel ce dorește Să-I urmeze să se „hrănească” cu trupul și cu sângele Său prin intermediul Sfintei Euharistii. Putem afirma astfel că hrana a fost cea care a definit pentru prima oară atât identitatea evreilor, cât și pe cea a creștinilor.

Scopul principal al oferirii dispensei nu a fost exclusiv acela de a îmbogăți calitățile nutriționale ale hranei consumate de om, ci și

pentru a-i oferi acestuia posibilitatea de a aduce jertfe bineplăcute lui Dumnezeu ca astfel să se poată realiza și împăcarea omului cu Tatăl său ceresc. Dumnezeu dorește ca omul să ajungă la împlinirea menirii pentru care a fost creat, și anume să ajungă la asemănarea cu El. Acest lucru era posibil doar prin accederea la sfințenie iar pentru aceasta era necesară creșterea duhovnicească ce devenea posibilă prin aplicarea unor norme de natură morală. Acesta este de altfel și motivul pentru care dispensa acordată lui Noe este urmată de interdicția consumării sângelui. Dacă dispensa a adus cu sine și necesitatea lucrării sfințeniei, trebuie subliniat și faptul că sfințenia presupune și separare. Noe a fost găsit vrednic în fața lui Dumnezeu tocmai fiindcă era separat de ceea ce era rău și de ceea ce nu era bineplăcut lui Dumnezeu.

Așadar, sub aspect pozitiv, dispensa aduce cu sine permisiunea consumării cărnii iar sub aspect negativ, omului i se interzice consumarea sângelui, care, la fel ca și fructul pomului cunoștinței binelui și a răului și cel al pomului vieții, îi aparținea exclusiv Creatorului. În starea paradisiacă omului i se permite consumarea a „toată iarba ce face sămânță de pe toată fața pământului și tot pomul ce are rod cu sămânță în el ” (Fac. 1, 28), cu excepția consumării din fructele pomului cunoștinței binelui și a răului. (Fac. 2, 17), acest lucru însemnând introducerea unei tare morale în cadrul acestei interdicții.

Importanța dispensei poate fi așadar considerată prin prisma interdicției consumării sângelui, care la fel ca și permisiunea consumării cărnii, avea valoare universală. Plasarea în contextul dispensei a dimensiunii negative a interdicției consumării sângelui vine să sublinieze încă o dată sacralitatea vieții și a faptului că omului nu îi este permis a dispune discreționar nici măcar de regnul animal.

De asemenea, abținerea de la anumite alimente și de la consumul sângelui vine ca o aducere aminte a faptului că, deși omul își poate satisface pornirile ce țin strict de latura fizică a ființei sale , trebuie să își înfrâneze pornirile vanitoase ale dobândirii de putere. Prin plasarea interdicției în contextul dispensei se obține o accentuare a laturii morale din cadrul dispensei noahitice.

Mai mult, dispensa apare ca o etapă premergătoare a complexului sistem sacrificial israelit. Din moment ce consumul sângelui este interzis, pentru a se putea realiza o creștere de natură morală aceasta s-a realizat prin practicarea abstenenței la un alt nivel și anume prin restrângerea numărului de animale ce erau permise consumului. Dacă la oferirea dispensei lui Noe dimensiunea morală nu a fost enunțată în mod explicit, aceasta necesitând a fi dedusă prin intermediul interdicției consumării sângelui, la Lev. 11, unde ne sunt prezentate animalele permise și cele interzise consumului, această dimensiune este enunțată clar, și anume necesitatea accederei la sfințenia lui Dumnezeu (Lev. 11, 45).

Desigur, acolo unde dovezile scripturistice nu ne pot oferi un cadru concret asupra legilor dietare și a impactului avut de acestea pentru poporul israelit, primim ajutor din partea dovezilor arheologice pe de-o parte, iar pe de alta parte putem apela și la informațiile istorice privind obiceiurile civilizațiilor popoarelor învecinate evreilor ori a civilizațiilor cu care aceștia au intrat în contact. Dacă analizăm problematica hranei la poporul israelit din prisma celor ce viețuiesc în secolul al XXI-lea, am putea afirma că alimentele consumate de către aceștia, precum și obiceiurile lor culinare, erau totuși de sănătoase. Ceea ce am dorit să evidențiem pe parcursul lucrării nu este doar calitatea vieții și a alimentației israeliților trăitori în acele veacuri, ci și modalitatea în care hrana era distribuită între diferitele păături sociale, între bogați și săraci, între stăpâni și sclavi, dar și între diferitele regiuni locuite de populația israelită.

Așa cum am subliniat, accesul la cultura și civilizația veche ne este facilitat de un număr destul de restrâns de izvoare scrise, dar și cele care există, au tendința de a oglindi exclusiv împlinirile unor elite pe plan social, economic sau politic. Aceste reflectări sunt de cele mai multe ori subiective, favorizându-și propria imagine în detrimentul altora. Sub acest aspect, și hrana consumată de către aceste elite a constituit adesea motive temeinice de conflicte ori confruntări armate și datorită faptului că atât alimentele consumate cât și modul în care acestea sunt consumate erau parte integrantă a

mai tuturor manifestărilor pe plan social și cultural. Din această perspectivă, hrana putea reprezenta un important marker social în ceea ce privește schimbările atât din viața comunitară cât și în cea religioasă-morală. Acest aspect poate fi exemplificat prin chiar instituirea sistemului sacrificial israelit odată cu enunțarea legilor dietare de la Leviticul 11. Posibilitățile deschise prin darea setului de legi mozaice au necesitat și abordări din prisma evaluării problematicei hranei în lumea greco-romană, pentru ca mai apoi să poată fi abordate variatele întrebări ale hranei în cadrul ritualului creștin. Mulți dintre creștinii convertiți în primele veacuri se raportau la hrană prin prisma mentalității și a contextului social din care făceau parte și în care dominau concepțiile păgâne greco-romane. Evreii convertiți considerau legea mozaică fiind superioară, sustrăgându-se de la registrul culinar pe care îl adoptau ceilalți. Pe baza acestor observații putem trage concluzia că, după cum legile ce se refereau la hrană au definit identitatea iudeilor ca grup total distinct de popoarele învecinate contemporane lor, tot așa și euharistia instituită de către Mântuitorul la Cina cea de taină a definit esențial grupul celor ce Îl urmau de restul societății.

Bibliografie

1. Achtemeier, Paul J., *Harper Collins Bible Dictionary*, HarperCollinsPublishers, San Francisco, 1996.
2. Aharoni, Yohanan , Ruth Amiran ,”Excavations at Tel Arad: Preliminary Report on the First Season, 1962”, în *Israel Exploration Journal*, Vol. 14, No. 3, 1964.
3. Aharoni, Yohanan, ”Three Hebrew Ostraca from Arad”, în *Bulletin of the American Schools of Oriental Research*, No. 197, Feb. 1970.
4. Albenda, Pauline,”Grapevines in Ashurbanipal's Garden”, în *Bulletin of the American Schools of Oriental Research*, No. 215, Oct., 1974.
5. Altmann, Peter, *Festive Meals in Ancient Israel*, de Gruyter, Berlin, 2011.
6. Amiran, Ruth, ”A Cult Stele from Arad”, în *Israel Exploration Journal*, Vol. 22, No. 2/3 1972.
7. Anderson, Gary. A., *Sacrifices and Offerings in Ancient Israel: Studies in Their Social and Political Importance*, Harvard Semitic Monographs, Vol. 41, Atlanta Scholars Press, 1987.
8. Auerbach, E., ”Die Feste im alten Israel”, în *Vetus Testamentum*, Vol. 8, 1950.
9. Bailey, Lloyd R., *Leviticus*, Atlanta, J. Knox Press, 1987.
10. Bamberger, Bernard Jacob, *The Torah: A Modern Commentary: Leviticus*, Vol. 3, Union of American Hebrew Congregations, New York, 1981.
11. Bar, S., Kahn, D., *Egypt, Canaan and Israel*, Brill, Leiden, 2011.

12. Barfield, Thomas, *The Dictionary of Anthropology* , Blackwell Publishing, 1997.
13. Barnett, William K., Hoopes, John W., *The Emergence of Pottery: Technology and Innovation in Ancient Societies*, Smithsonian Institution Press, 1995.
14. Barrett, C. K., "Things Sacrificed to Idols", in *New Testament Studies*, Nr. 11, 1964–1965.
15. Barton, John, Muddiman, John, *Oxford Bible Commentary*, Oxford University Press, 2001.
16. Bede, *On Genesis*, Translated Texts for Historians, Volume 48, Translated with an introduction and notes by Calvin B. Kendall, Liverpool University Press, 2008.
17. Idem, "On Ezra and Neemiah", in *Translated Texts for Historians. Volume 47*, Translated with an introduction and notes by Scott Degregorio, Liverpool University Press, 2006.
18. Bellet, J. G., "The Separation of the Nazirite", in *The Bible Treasury*, Volume 1, New Series, No. 15, April 1897.
19. Blackman, Philip (Ed.), *Mishnayoth, Volume I. Order Zeraim*, Mishna Press, London, 1951.
20. Idem, *Mishnayoth, Volume VII. Order Nashim*, Mishna Press, London, 1953.
21. Blenkinsopp, Joseph, *Gibeon and Israel: The Role of Gibeon and the Gibeonites in the Political and Religious History of Early Israel*, Cambridge University, Cambridge/New York, 1972.
22. Idem, *Isaiah 40-55. A New Translation with Introduction and Commentary*, Doubleday, New York, 2000.
23. Borowski, Oded, *Daily Life in Biblical Times*, Society for Biblical Literature, Atlanta, 2003.
24. Idem, *Every Living Thing – Daily Use of Animals in Ancient Israel*, Altamira Press, Walnut Creek, California, 1998.

25. Borowski, Oded, "Eat, Drink and Be Merry: The Mediterranean Diet", în *Near Eastern Archeology*, Vol. 67, No. 2, 2004.
26. Braun, Willi, *Feasting and Social Rhetoric in Luke 14*, Cambridge University Press, New York, 1995.
27. Carmichael, Calum, *Illuminating Leviticus: A Study of Its Laws and Institutions in the Light of Biblical Narratives*, The Johns Hopkins University Press, Baltimore, 2006.
28. Carlson, R. A., "Élie à l'Horeb", în *Vetus Testamentum*, Nr. 19, 1969.
29. Carroll, R. P., "The Elijah-Elisha Sagas: Some Remarks on Prophetic Succession in Ancient Israel", în *Vetus Testamentum*, No. 19, 1969.
30. Cassuto, Umberto, *A Commentary on the Book of Genesis. From Noah to Abraham VI.9 – XI.32*, Jerusalem, 1964.
31. Chelcea, Ioan, „Despre hrana rituală la români”, în *Mitropolia Olteniei*, Anul XXXVIII, Nr. 6, Noiembrie-Decembrie, 1987.
32. Chepey, Stuart, *Nazirites in Late Second Temple Judaism*, Brill, Leiden, 2005.
33. Cheung, Alex T., "Idol Food in Corinth Jewish Background and Pauline Legacy", în *Journal for the Study of the New Testament, Supplement Series*, Nr. 176, Sheffield Academic Press, 1999.
34. Chevalier, Jean, Alain Gheerbrant, *Dicționar de Simboluri*, Volumul I, A – D, Editura Artemis, București, 1994
35. Chirilă, Ioan, "Philological Reflections Genesis 1, 1", în *Romanian Orthodox Old Testament Studies*, No. 1, 2009.
36. Church, Chris, "Hunt, Hunting", în *Holman Bible Dictionary*, Holman Bible Publishers, Nashville, Tennessee, 1991.
37. Clark, W. M., "The Animal Series in The Primeval History", în *Vetus Testamentum*, , No. 18, 1967.

38. Clements, E. Ronald, "Isaiah: A Book without an Ending?", în *Journal for the Study of the Old Testament*, Nr. 26, 2002.
39. Coats, G. W., "Abraham's Sacrifice of Faith: A Form Critical Study of Genesis 22", *Interpretation*, No. 27, 1973.
40. Cocagnac, Maurice, *Simboluri Biblice*, Humanitas, București, 1997.
41. Coggings, R., „Isaiah”, în John Barton, John Muddiman (Editors), *Oxford Bible Commentary*, Oxford University Press 2001.
42. Colbert, Don, *What would Jesus Eat?*, Nelson Publishers, Nashville, 2002.
43. Couturier, Guy, *En commençant par Moïse et les prophètes: Etudes veterotestamentaires*, Fides, 2008.
44. Cranfield, C. E. B., *The Gospel According to Saint Mark*, Cambridge University Press, 2000.
45. Crossley, Gareth, *Vechiul Testament explicat și aplicat*, Traducere din Limba Engleză de Dinu Moga, Ed. Făclia, Oradea, 2008.
46. Culpepper, Alan R., Black, Clifton C. (Editors), *Exploring the Gospel of John*, Westminster John Knox Press, Louisville, Kentucky, 1996.
47. Curtis, Robert I., *Ancient Food Technology*, Brill, Leiden, 2001.
48. Curtiss, Samuel Ives, "The Place of Sacrifice among the Primitive Semites", în *The Biblical World*, Vol. 21, No. 4, Apr., 1903.
49. Idem "Firstlings and Other Sacrifices", în *Journal of Biblical Literature*, Vol. 22, No. 1, 1903.
50. Daise, Michael A., "Feasts in John", *Wissenschaftliche Untersuchungen zum Neuen Testament, 2 Reihe*, Mohr Siebeck, Tübingen, 2007.

51. Dalley, Stephanie (Editor), *Myths from Mesopotamia*, Oxford University Press, New York, 1991.
52. Dietler, Michael, Hayden, Brian (Editors), *Feasts: Archeological and Ethnographic Perspectives on Food, Politics and Power*, Smithsonian Institution Press, Washington, 2001.
53. Douglas, J. D. (Editor), „Nazireat, Nazireu”, Dicționar biblic, Ed. Cartea Creștină, Oradea, 1995.
54. Douglas, Mary, *Implicit Meanings*, Routledge & Kegan Paul, London, 1975
55. Eichrodt, Walther, *Theology of the Old Testament*, Volume 1, Traducere în Limba engleză de J. A. Baker, The Westminster Press, Philadelphia, 1975.
56. Eisenberg, Gary D, *Smashing the Idols: A Jewish Inquiry into the Cult Phenomenon*, Northvale, N. J., Jason Aronson, 1988.
57. Eisenberg, Josy, *Iudaismul*, Humanitas, București, 1995.
58. Elliott, Dennis M., ”Discoveries at Gezer”, în *The Testimony*, June, 2002.
59. Embry, Brad, ”The Translation and Interpretation of the *Hatta't* Sacrifice in LXX Pentateuch: LXX as an Interpretive Conversation Partner”, în *Journal of the Orthodox Center for the Advancement of Biblical Studies*, Nr. 1, 2009.
60. Emerton, J. A., ”Unclean Birds and the Origins of the Peshitta”, în *Journal of Semitic Studies* , No.7, 1962.
61. Ferber, Michael, *A Dictionary of Literary Symbols*, Second edition, Cambridge University Press, 2007.
62. Fernando, Ajith, *The NIV Application Commentary: Acts*, Zondervan, Grand Rapids, Michigan, 1998.
63. Finkelstein, Israel, Mazar, Amihai, *The Quest for the Historical Israel: Debating Archaeology and the History of Early Israel*, Brill, Leiden, 2007.

64. Finsterbusch, Karin, Armin Lange, K. F. Diethard Römheld (Ed.), *Human Sacrifice in Jewish and Christian Tradition*, Brill, Leiden, 2007.
65. Firmage, E., "The Biblical Dietary Laws and the Concept of Holiness", in J. A. Emerton(Ed.), *Studies in the Pentateuch.*, Vol. 41, *Vetus Testamentum Supplements*, Leiden: Brill, 1990.
66. Foot Moore, George, "The Image of Moloch," in *Journal for Biblical Literature*, No. 16 , 1897.
67. Forster, R., Ranum O., *Food and Drink in History*, Selections from the *Annales: Economies, Societies, Civilisations*, vol. 5, 1979.
68. Freedman, David Noel, *Eerdmans Dictionary of the Bible*, Eerdmans Publishing, Grand Rapids, Michigan, 2000.
69. Gilmore, David D., *Manhood in the Making: Cultural Concepts of Masculinity*, New Haven, Yale University Press, 1990.
70. Gladd, Benjamin L., *Revealing the Mysterion*, Walter de Gruyter, Berlin, 2008.
71. Goitein, S. D., "YHWH the Passionate: The Monotheistic Meaning and Origin of the Name YHWH", in *Vetus Testamentum*, Vol. 6, Fasc. 1, 1956.
72. Gooch, Peter David, *Dangerous Food: I Corinthians 8-10 in Its Context*, Wilfrid Laurier University Press, Ontario, 1993.
73. Goodacre, Mark (Editor), *Library Of New Testament Studies* 299, T&T Clark International, London, 2005,
74. Good, Roger, "Gilgal", in David Noel Freedman (Editor in Chief), *Eerdmans Dictionary of the Bible*, William. B. Eerdmans Publishing Company, Grand Rapids, Michigan, 2000.
75. Gosnell, Peter W., "Honor And Shame Rhetoric As A Unifying Motif In Ephesians", in *Bulletin for Biblical Research* Vol. 16, No.1, 2006.

76. Harris, Marvin, Eric B. Ross, *Food and Evolution: Toward a Theory of Human Food Habits*, Temple University Press, Philadelphia, 1987.

77. Hastorf, Christine A., Weismantel, Mary, „Food: Where Opposites Meet”, în Katherine C. Twiss, *The Archeology of Food and Identity*, Center for Archeological Investigations, Southern Illinois University, 2007.

78. Hayes, Christine E., *Gentile Impurities and Jewish Identities*, Oxford University Press, 2006.

79. Herzog, Ze'ev, ”The Date of the Temple at Arad: Reassessment of the Stratigraphy and the Implications for the History of Religion in Judah”, în Amihai Mazar (Editor), *Studies in the Archaeology of the Iron Age in Israel and Jordan*, Sheffield Academic Press, Sheffield, 2001.

80. Houston, Walter, ”Purity and Monotheism: Clean and Unclean Animals in Biblical Law”, în *JSOT Supplement Series-140*, Sheffield Academic Press, 1993.

81. Isenberg, M., ”The Sale of Sacrificial Meat”, în *Classical Philology*, Nr. 70, 1975.

82. Isenberg, Siteldorn, ”Power Through Temple and Torah in Greco-Roman Palestine”, în Jacob Neusner (Editor), *Christianity, Judaism and other Greco-Roman Cults*, E. J. Brill, Leiden, 1975.

83. Johnson, Dan G., *From Chaos to Restauration*, Sheffield Academic Press, 1988.

84. Johnson, Ricky L., ”Rechabites”, în *Holman Bible Dictionary*, Holman Bible Publishers, Nashville, Tennessee, 1991.

85. Jordan, James B., *Covenant Sequence in Leviticus and Deuteronomy*, Institute for Christian Economics, Tyler, Texas, 1989.

86. Jordan, Michael (Editor), *Dictionary of Gods and Goddesses*, Facts On File Inc, New York, 2004

87. Kiuchi, Nobuyoshi, *The Purification Offering in the Priestly Literature : its Meaning And Function*, Sheffield Academic Press, Sheffield, 1987
88. Klawans, J., *Impurity and Sin in Ancient Judaism*, Oxford University Press, 2000.
89. Maas, Michael, *John Lydus and the Roman Past*, Routledge, London, 1992
90. MacDonald, William, *Comentariul biblic al Credinciosului – Vechiul Testament*, Editura Agape, Făgăraș, 2011.
91. Maier, Aren, Dar, Shimon (Editors), *The Rural Landscape of Ancient Israel*, Archaeopress, Oxford, 2003.
92. Maier, Gerhard, *Evanghelia după Ioan*, Editura Lumina Lumii, 1999.
93. Idem, *Evanghelia după Marcu*, Editura Lumina Lumii, 1999.
94. Marshall, Christopher D., *Faith as a Theme in Mark's Narrative*, Cambridge University Press, 1989.
95. Matthews, Victor H., Don C. Benjamin (ed), *Honor and Shame in the World of the Bible*, Semeia 68, Society of Biblical Literature, Atlanta, 1996
96. Mazar, Amihai (Editor), *Studies in the Archaeology of the Iron Age in Israel and Jordan*, Sheffield Academic Press, Sheffield, 2001.
97. McCarthy, Dennis J., "The Symbolism of Blood and Sacrifice", în *Journal of Biblical Literature*, Vol. 88, No. 2, Jun., 1969.
98. McNight, Scott, *Fasting as a Body Talk in the Christian Tradition*, Thomas Nelson, Nashville, Tennessee, 2009.
99. Milgrom, Jacob, "A Prolegomenon to Leviticus 17:11", în *Journal of Biblical Literature*, Vol. 90, No.2, 1971.
100. Idem, *Leviticus 1-16 : A New Translation with Introduction and Commentary*, 1st ed, New York: Doubleday, 1991.

101.Milgrom, Jacob, Sperling S. David , ”The Book of Leviticus”, în Fred Skolnik, (Editor in Chief) *Encyclopaedia Judaica*, Second Edition, Volume 12, Thomson Gale, Detroit, 2007.

102.Idem, ”The Changing Concept of Holiness in the Pentateuchal Codes”, în John F. A. Sawyer (Editor), *Reading Leviticus: A Conversation with Mary Douglas*, Sheffield Academic Press, Sheffield, 1996.

103.Negoiață, Athanase, *Teologia biblică a Vechiului Testament*, Sofia, București, 2004.

104.Neil, William, *Harper’s Bible Commentary*, Harper & Row, 1975.

105.Neusner, Jacob, *A Theological Commentary to the Midrash. Volume 4- Leviticus Rabbah*, University Press of America, Lanham, Maryland, 2001.

106.Negoiață, Athanase, *Teologia biblică a Vechiului Testament*, Sofia, București, 2004.

107.Neil, William, *Harper’s Bible Commentary*, Harper & Row, 1975.

108.Neusner, Jacob, *A Theological Commentary to the Midrash. Volume 4- Leviticus Rabbah*, University Press of America, Lanham, Maryland, 2001.

109.Idem, *Honour and Shame in the Gospel of Matthew*, Westminster John Knox Press, Louisville, Kentucky, 1998.

110.Platon, *Banchetul*, Traducere de C. Papacostea, Editura de Vest, Timișoara, 1992.

111.Rapaport, Samuel, *Tales of the Midrash*, Pavilion Press, 2005.

112.Reeves, J.C., ”The First Fruits of Wine and the Ancient Canaanite Calendar”, în *Vetus Testamentum*, Vol. 42, 1992.

113.Rendtorf, Rolf, ”Covenant as a Structuring Concept in Genesis and Exodus”, în *Journal of Biblical Literature*, Vol. 108, Nr. 3, 1989.

114. Robertson Smith, William, *Lectures on the Religion of the Semites*, Sheffield Academic Press, Sheffield, 1995.
115. Rooker, Mark F, *Leviticus*, Nashville, Tenn., Broadman & Holman, 2000.
116. Rubin, J., *The Makers Diet*, Siloam, Lake Mary, 2004.
117. Ryken, Leland, Wilhoit, James C., Longman III, Tremper (Editori), *Dicționar de imagini și simboluri biblice*, Casa Cărții, Oradea, 2011.
118. Sarna, Nahum M., *Genesis*, Jewish Publication Society, Philadelphia, 1989.
119. Schiller, E., *Eretz Yisrael Landscapes in the 19th Century and Traditional Arab Agriculture*, Kardom, Jerusalem, 1984.
120. Schultz, John, *Commentary to the Book of Jeremiah*, Published by Bible Commentaries, 2008.
121. Semen, Petre, *Introducere în teologia biblică a Vechiului Testament*, Ed. Trinitas, Iași, 2008.
122. Idem, *Învățătura despre sfânt și sfințenie în cărțile Vechiului Testament*, Ed. Mitropoliei Moldovei și Bucovinei, Iași, 1993.
123. Skinner, John, *The International Critical Commentary: A Critical and Exegetical Commentary on Genesis*, General Books, 2010.
124. Strack, Hermann L., Stemberger, Gunter, *Introduction to the Talmud and Midrash* Fortress Press, Minneapolis, 1992.
125. Tarnavschi, Vasile, *Arhelologia Biblică*, Ed. Consiliului Eparhial Ortodox al Bucovinei, Cernăuți, 1930.
126. Tertullian, *On Fasting*, Kessinger Publishing, 2010.
127. Vance, Donald R., *A Hebrew Reader for Ruth*, Hendrickson Publishers, Peabody, Massachusetts, 2003.
128. Watts, James W., *Ritual and Rhetoric in Leviticus*, Cambridge University Press, Cambridge, 2007.

129. Watson, Francis, *Paul, Judaism and the Gentiles: A Sociological Approach*, Cambridge University Press, 1986.
130. Wenham, Gordon, *Genesis 1-15*, Thomas Nelson Publishers, Waco, Texas, 1987.
131. Westermann, Claus, *Genesis*, Translated by David E. Green, T&T Clark International, London, 1987.
132. Wigoder, Geoffrey (Redactor), *Enciclopedia Iudaismului*, Ed. Hasefer, București, 2006.
133. Williams, Catrine H., *I am He*, Wissenschaftliche Untersuchungen zum Neuen Testament 2 Reihe, 113, Mohr Siebeck, Tübingen, 2000.
134. Zimmerli, Walther, *Old Testament Theology in Outline*, Translated by D. E. Green, T&T Clark Edinburgh, 1978.
135. Zwi Werblowsky, R. J., Geoffrey Wigoder, (Editors in chief), *The Oxford Dictionary of the Jewish Religion*, Oxford University Press, 1997.